

UDC: 336.74 (571.2)

КОРХОНАЛАРДА МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ЖАРАЁНЛАРИ ҲИСОБИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ: МУАММОЛАРИ ВА ЕЧИМЛАРИ

Муҳаммадиев Заррух Умарович,

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” кафедраси доценти в.б., PhD;

Боронов Бобур Фарходович,

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” кафедраси доценти в.б., PhD;

Абдурасулов Жамшидбек Аҳмад ўғли,

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” кафедраси магистранти,

ORCID: 0000-0003-1630-8694,

e-mail: jamshidbek.abdurasulov@mail.ru

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

***Аннотация.** Жаҳонда давлатлар иқтисодиётининг асосий бўғини ҳисобланган корхоналарни модернизациялашга бўлган талаб кун сайин ортиб бормоқда. Бунга сабаб шундаки, корхоналарни модернизациялаш ҳар қандай давлатда ялпи ички маҳсулот (ЯИМ), меҳнат унумдорлиги ва самарадорлиги, яратилаётган моддий бойликлар сифати, рақобатбардошлиги ва экспортбонлиги, шунингдек, аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириши, камбағалликни қисқартиришининг муҳим омили ва гарови ҳисобланади. Корхоналарни модернизациялашнинг умумдавлат аҳамиятига моликлиги ушбу муҳим жараённи миқдор жиҳатдан баҳолаш ва сифат жиҳатдан тавсифлаш ҳамда назорат қилиши воситалари бўлган ҳисоб ва аудитни ахборот фойдаланувчилари талаблари асосида такомиллаштиришни зарурат қилиб қўймоқда.*

***Калит сўзлар:** дастак, капитал қўйилмалар, тугалланмаган капитал, молиявий ижара, технологик линиялар, модернизациялаш жараёнлари.*

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ ПРОЦЕССОВ МОДЕРНИЗАЦИИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Муҳаммадиев Заррух Умарович,

доцент кафедры «Бухгалтерский учет и аудит», PhD;

Боронов Бобур Фарходович,

доцент кафедры «Бухгалтерский учет и аудит», PhD;

Абдурасулов Жамшидбек Аҳмад ўғли,

магистр

кафедры «Бухгалтерский учет и аудит»

Самаркандский институт экономики и сервиса

Аннотация. Растет потребность в модернизации предприятий, которые составляют основу мировой экономики. Это связано с тем, что модернизация предприятий в любой стране является важным фактором и гарантией роста валового внутреннего продукта (ВВП), производительности и эффективности труда, качества, конкурентоспособности и возможностей экспорта материальных благ, а также увеличения занятости и доходов, сокращения бедности. Модернизация предприятий требует в том числе совершенствования бухгалтерского учета и аудита, которые являются важными инструментами количественной оценки и качественного описания и контроля этого процесса в соответствии с требованиями пользователей информации.

Ключевые слова: сопровождение, капитальные вложения, резервный капитал, финансовый лизинг, технологические линии, модернизационные процессы.

THE STATE OF THE ART OF MODERNIZATION PROCESSES IN COMPANIES, PROBLEMS AND SOLUTIONS

Muhammadiev Zarrukh Umarovich,

Associate Professor of Accounting and Auditing, PhD;

Boronov Bobur Farkhodovich,

Associate Professor of Accounting and Auditing, PhD;

Abdurasulov Jamshidbek Ahmad ugli,

Master of the Accounting and Auditing Department

Samarkand Institute of Economics and Service

Abstract. The demand for modernization of companies, which form the mainstay of the global economy, is growing. This is explained by the fact that modernization of companies in any country is an important factor and a guarantee of the gross domestic product (GDP), labor productivity and efficiency, quality, competitiveness and exportability of material wealth, as well as increasing employment and income, poverty reduction. Modernization of enterprises is of national importance, and this process needs to be improved in terms of both quantitative assessment and qualitative characteristics and control, as well as accounting and auditing, based on the requirements of information users.

Keywords: leverage, capital investments, unearned capital, financial leasing, production lines, modernization processes.

Кириш

Бухгалтерия ҳисоби олдида турган муҳим вазифалардан бири бу корхоналарда амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнлари тўғрисида реал ва батафсил ахборотларни шакллантириш, уларни фойдаланувчилар, авваламбор, инвесторларга ўз вақтида

етказиб беришдир. Ушбу муҳим вазифанинг бажарилиши бухгалтерия ҳисобини юритишни тартибга солиб турувчи дастаклар, чунончи, сўтлар режаси, унда корхоналарда амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнлари қўлами ва йўналишлари, уларга киритилаётган инвестиция-

лар тўғрисида атрофлича ва тизимли ахборотларни шакллантиришга мўлжалланган счётлар мавжудлигига бевосита боғлиқ.

Тадқиқот мақсади. Республикамизда амалда бўлган 21-сон бухгалтерия ҳисоби миллий стандартининг «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома»¹да назарда тутилган счётлар тизими корхоналарда юз бераётган модернизациялаш жараёнлари ҳамда уларга киритилаётган капитал инвестициялар ҳисобига қўйилаётган талабларга қай даражада жавоб беради?

Ушбу саволга жавоб топиш мақсадида ўтказилган тадқиқотларимизда қуйидагилар аниқланди.

Биринчидан, республикамизда амалда бўлган 21-сон БХМСда назарда тутилган счётлар корхоналарда кенг қўламда ва турли йўналишларда амалга оширилаётган модернизациялашни жараён сифатида акс эттиришга эмас, балки уларга киритилган капитал инвестициялар (қўйилмалар)ни ҳисобга олишга қаратилган. Чунончи, стандартда назарда тутилган 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар» тизими корхоналарда юз бераётган модернизациялашга киритилган капитал қўйилмалар (инвестициялар) ҳолати ва ҳаракати ҳисобини юритишга мўлжалланган.

Иккинчидан, 21-сон БХМСда назарда тутилган 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимига очилган счётлар номланиши ва мақомига кўра, корхоналарда юз бераётган модернизациялаш ва уларга киритилаётган инвестиция йўналишлари номларига тўлиқ монанд эмас. Чунончи, 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимида очилган 0810 счётнинг «Тугалланмаган капитал қурилиш» деб номланиши ушбу счётнинг мақсади ва унга юклатилган вазифани маъ-

лум даражада чеклаб қўйган. Мазкур счётнинг мақсади, аслида, фақат тугалланмаган капитал қурилиш қиймати тўғрисида ахборот бериш билан чегараланмайди. Аксинча, модернизациялашнинг муҳим йўналиши бўлган янги объектлар қуриш жараёнларининг бориши ҳамда уларга реал капитал инвестицияларнинг киритилиши, шунингдек, киритилган капитал инвестицияларнинг қурилишнинг тугалланган ва тугалланмаган қисмига тўғри келадиган қисмлари тўғрисида пул бирлигидаги ахборотларни шакллантириш ҳисобланади. Тугалланмаган капитал қурилиш қийматини акс эттириш ушбу счётга юклатилган вазифалардан бири, холос. Шу боис счёт номини фақат тугалланмаган капитал қурилиш деб номлаш, фикримизча, тўғри эмас.

Худди шунингдек, 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимида очилган бошқа счётлар ҳам номланиши бўйича ҳозирги замон талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Чунончи, стандартда назарда тутилган 0820, 0830, 0840, 0850, 0860, 0890 счётлар номларида ишлатилган «сотиб олиш», «ташқил қилиш», «капитал қўйилмалар» каби сўзларни Президентимиз томонидан «иқтисодиёт драйвери», ўзбекча айтганда, «иқтисодиётнинг юраги» сифатида эътироф этилган «капитал инвестициялар»² сўзи билан алмаштириш вақти келди.

Учинчидан, амалдаги 21-сон БХМСнинг камчиликларидан яна бири, бизнинг фикримизча, шундаки, унда модернизациялаш жараёнларининг муҳим йўналишлари бўлган кенгайтириш, реконструкция қилиш ҳамда мавжуд қувватларни замонавий техника ва технологиялар асосида янгилаш жараёнларида мос равишда ушбу жараёнларга киритилган инвестицияларни алоҳида акс эттирувчи махсус счётлар қўзда тутилмаган. Бу турдаги жараёнлар ва уларга кири-

¹ ЎзР. Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 23 октябрда рўйхатга олинган, № 1181.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2018 йил, 29 декабрь.

тилган капитал инвестициялар ҳисоби ҳозирги пайтда 0890-«Бошқа капитал инвестициялар» счётида юритилмоқда. Бунинг учун ушбу сёт маълумотларини қайтадан гуруҳлаб чиқиш зарур. Бизнинг фикримизча, модернизациялаш жараёнларининг муҳим йўналишлари бўлган кенгайтириш, реконструкция қилиш ҳамда мавжуд қувватларни замонавий техника ва технологиялар асосида янгилаш, мос равишда уларга киритилган инвестициялар ҳам алоҳида сётларда акс эттирилиши лозим. Ҳолбуки, уларнинг ҳар бири тадбиркорлик субъектлари равақида муҳим ўрин тутади. Чунончи, мавжуд объектларни кенгайтириш корхона ишлаб чиқариш қувватларининг сезиларли даражада ошишига олиб келади. Реконструкция ишлари мавжуд объектларнинг фойдали хизмат муддатларини оширади, уларнинг имкониятлари ва фойдалилик даражасини янада яхшилади. Шунингдек, мавжуд объектларни кенгайтириш ва реконструкция қилиш янги объектлар қуришни амалга ошириш муддатлари, ҳужжатлар расмийлаштирилиши ва бошқа жиҳатлари бўйича ҳам фарқланади.

Тўртинчидан, 21-сон БҲМСда назарда тутилган 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи сётлар» тизимида очилган 0820-«Асосий воситаларни сотиб олиш» сётидан уларнинг қандай турлари, масалан, энг замонавий техника ва технологик линиялар, юксак самарали асбоб-ускуналар ёки эски, олдиндан фойдаланишда бўлган асосий воситалар харид қилинганлиги, шунингдек, ҳозирги пайтда кенг қўламда амалга ошириладиган яхлит бизнесни сотиб олиш ва уларга киритилган капитал инвестициялар тўғрисидаги ахборотларни тўғридан-тўғри олиб бўлмайди. Бунинг учун ҳам ушбу сёт маълумотларини қайтадан гуруҳлаб чиқиш зарур. Бизнинг фикримизча, модернизациялаш жараёнларининг муҳим йўналишлари бўлган энг замонавий техника ва технологик линиялар, юксак самарали асбоб-ускуналар ва яхлит бизнесни сотиб олиш, уларга киритилган

капитал инвестициялар ҳам алоҳида сётларда акс эттирилиши лозим.

Бешинчидан, 21-сон БҲМСда назарда тутилган 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи сётлар» тизимида очилган 0830-«Номоддий активларни сотиб олиш» сёти ҳам номланиши ва мақоми бўйича ушбу активларни модернизациялаш ва уларга киритилаётган инвестицияларни тўлиғича ифода этмайди. Чунончи, ушбу сётдан номоддий активлар ҳисобланган энг замонавий брендлар, савдо ва товар белгилари, дастурлар, ноу-хау ишланмаларини яратиш бўйича илмий-тадқиқот ишлари ва тажриба конструкторлик ишланмалари ҳамда яхлит бизнесни сотиб олишда вужудга келадиган гудвилга киритилган инвестициялар тўғрисидаги ахборотларни тўғридан-тўғри олиб бўлмайди.

Олтинчидан, 21-сон БҲМСда назарда тутилган 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи сётлар» тизимида очилган 0840-«Асосий подани ташкил қилиш» сёти ҳам номи, ҳам мақоми, ҳам юклатилган вазифалари бўйича такомиллаштиришга энг муҳтож сёт ҳисобланади. Чунки, халқаро ҳисоб таълимоти ва амалиётида «асосий пода» тушунчаси умуман ишлатилмайди. Асосан, қишлоқ жўжалиги субъектларига тегишли бўлган ушбу тушунча халқаро миқёсда биологик активларнинг бир тури сифатида тан олинади, холос. Амалдаги 0840-«Асосий подани ташкил қилиш» сёти биологик активларнинг чорвачиликка хос бўлган турлари ҳамда уларга капитал инвестициялар тўғрисидаги умумий ахборотларни беради. Бироқ ушбу сётдан чорва молларининг энг замонавий турлари ва зотлари, чунончи наслдор зотларини яратиш, сотиб олиш ҳамда уларга киритилган инвестициялар тўғрисидаги ахборотларни бевосита билиб олиш, амри-маҳолдир.

Еттинчидан, амалдаги 21-сон БҲМСда назарда тутилган 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи сётлар» тизимида очилган бошқа сётлар (0850-«Ёрни

ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» 0860-«Молиявий ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар», 0890-«Бошқа капитал қўйилмалар») ҳам номи, мақоми, юклатилган вазифалари бўйича ушбу турдаги активларни модернизациялаш ҳамда уларга киритилаётган капитал инвестицияларни атрофлича ифодалайди, деб бўлмайди. Чунончи, 0850-«Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» номли сёт маълумотларидан ерни ободонлаштиришга капитал инвестициялар қайси йўналишларда амалга оширилганлиги, 0860-«Молиявий ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар» номли сёт маълумотларидан уларга киритиладиган инвестицияларнинг айнан қандай турдаги асосий воситаларга киритилганлигини бевосита аниқлаб бўлмайди.

Саккизинчидан, амалдаги 21-сон БХМСда бугунги кунда қишлоқ хўжалик соҳасида тез ривожланаётган интенсив боғлар, чунончи, олмазорлар, ёнғоқзорлар, узумзорлар ва бошқа турдаги мевазорлар ҳамда уларга киритилаётган инвестициялар ҳисоби учун махсус сётлар мавжуд эмас. Халқаро миқёсда биологик активларнинг бир тури сифатида тан олинган ушбу кўп йиллик ўсимликларни республикамизда кўпайтиришнинг давлат томонидан устувор вазифа сифатида белгиланганлиги, деҳқончиликнинг ушбу турларини жадал ривожлантиришнинг муҳим аҳамиятга моликлиги, табиий равишда, мазкур соҳаларни модернизациялаш жараёнлари ҳамда уларга киритилаётган инвестициялар ҳисоби учун махсус сётлар очиш ҳамда юритишни тақозо этади.

Материал ва методлар

Юқоридагилар умумий тарзда макон ва замонда кенг қўламда амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнлари ҳамда уларга киритилаётган капитал инвестициялар ҳисобини янада такомиллаштириш учун республикамизнинг амалдаги 21-сон БХМСда назарда тутилган сётлар тизими мақоми, номланиши, таркибий тузилиши-

ни қайта кўриб чиқиш зарурати борлигидан дарак беради.

Тадқиқот натижалари ва таҳлили

Модернизациялаш корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятининг ажралмас қисми ҳисобланади. Модернизациялаш корхоналарда амалга оширилаётган таъминот, ишлаб чиқариш, сотиш, бошқариш ва бошқа жараёнларга, уларнинг моддий-техника базасини ташкил қилувчи кўчмас мулк ҳамда кўчар мулк ҳисобланадиган барча меҳнат воситалари ва қуролларига, техника ва технологияларга, механизмлар, методлар, усул ва услубларга бевосита дахлдордир ҳамда уларни қамраб олади. Ушбу жараёнларни, узоқ муддатли моддий ва номоддий активларни, техника ва технологияларни, механизмлар, методлар, усул ва услубларни замонавийлаштириш, янгилаш ва мукамаллаштиришнинг корхоналар барқарор ва жадал ривожланишида тутган ўрни ва аҳамияти беқиёсдир. Буларнинг барчаси корхоналарда модернизациялашнинг ўта муҳим жараён эканлигидан дарак беради. Табиий равишда модернизациялаш жараёнларини капитал инвестицияларсиз амалга ошириб бўлмайди. Инвестицияларнинг пул бирлигидаги ҳажми корхонада ҳақиқатда ҳам модернизациялаш жараёнлари юз берганлиги ва бераётганлигини тасдиқловчи миқдорий кўрсаткич ҳисобланади. Айнан шулар бухгалтерия ҳисоби олдига, авваламбор, корхоналарни модернизациялашдек муҳим жараённи, шунингдек, ушбу жараёнга киритилган инвестицияларни биргаликда яхлит комплекс сифатида акс эттириш вазифасини қўяди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, корхоналарда модернизациялаш жараёнлари ва уларга капитал инвестициялар ҳисобини замон талаблари асосида такомиллаштириш учун қуйидагилар тавсия этилади.

Биринчидан, авваламбор, 21-сон БХМСда назарда тутилган 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи сётлар» тизими номи ва мақомини ўзгартиришни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Биз-

нингча, ушбу счётни 0800-«Модернизациялаш жараёнлари ва уларга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар» деб номлаш тўғридир. Мазкур счётнинг айнан шундай номланиши унинг мақсад ва мақомини тўғри ифода этади, деб ўйлаймиз. Чунки айнан шу номдаги счётнинг мавжудлиги ва унинг юритилиши корхонада юз бераётган модернизациялашни, бир томондан, муҳим жараён сифатида акс эттиришга, иккинчи томондан эса уларга киритилган капитал инвестициялар ҳисобини юритишга имкон беради.

Иккинчидан, фикримизча, модернизациялаш жараёнлари ва уларга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар тизими таркибига кирувчи счётлар давлатимиз сиёсатида белгиланган модернизациялаш жараёнларининг барча йўналишлари, чунончи, янги объектлар қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш, реконструкция қилиш ва ободонлаштириш, замонавий асбоб-ускуналар, техника ва технологик линиялар, биологик активлар ва бошқа турдаги янги асосий воситаларни харид қилиш, шунингдек, мос равишда уларга киритилган капитал инвестицияларни бевосита акс эттиришга мўлжалланган бўлиши лозим. Айнан ушбу талабдан келиб чиқиб, бизнингча, амалдаги 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимини таркиби, мақоми ва номланиши бўйича қуйидагича реструктуризация қилиш (ўзгартириш) мақсадга мувофиқдир (2.1-жадвал).

Корхоналарни модернизациялаш жараёнлари ва уларга киритилган капитал инвестициялар ҳисоби учун биз томонимиздан тавсия этилаётган барча счётлар мақомига кўра актив, доимий, баланс счётлар ҳисобланади, шунингдек, уларнинг ҳар бирига аниқ мақсад ва вазифалар юклатилади.

Хулосалар

Фикримизча, корхоналарни модернизациялаш жараёнлари ҳамда уларга киритилаётган инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар тизимини биз томонимиздан тавсия этилган тартибда реструктуризация қилиш ушбу муҳим жараён тўғрисида ҳисоб ва ҳисоботнинг ахборот бериш имкониятлари кескин ошишига хизмат қилади.

Модернизациялаш жараёнлари бўйича бухгалтерия ҳисоби олдида турган муҳим вазифалардан бири бу ушбу жараёнлар натижасида кирим қилинган активлар бошланғич қиймати тўғри баҳоланишини таъминлашдир. Халқаро амалиётда корхоналарни модернизациялаш натижасида кирим қилинган активларнинг бошланғич қийматини баҳолаш турли стандартлар, чунончи, 16-сон БҲХС (IAS) «Асосий воситалар», 16-сон МҲХС (IFRS) «Ижара», 38-сон БҲХС (IAS) «Номоддий активлар» билан тартибга солинган. Республикамизда модернизациялаш натижасида корхоналар балансига эгалик ҳуқуқи билан кирим қилинадиган асосий воситалар бошланғич қийматини баҳолаш тартиблари 5-сон БҲМС «Асосий воситалар»³, ижарага олинган асосий воситаларнинг бошланғич қийматини баҳолаш тартиблари 6-сон БҲМС «Ижара ҳисоби»⁴, номоддий активлар бошланғич қийматини баҳолаш тартиблари 7-сон БҲМС «Номоддий активлар»⁵ билан белгиланган. Шунингдек, модернизациялаш учун олинган кредит ва қарзлар бўйича фоиз тўловларини капитализация қилиш тартиби халқаро амалиётда 23-сон БҲХС (IAS) «Қарзлар бўйича харажатлар», республикамизда эса «Асосий воситалар», республикамизнинг 24-сон БҲМС «Қарзлар бўйича харажатлар ҳисоби»да⁶ назарда тутилган.

³ ЎзР. Адлия вазирлиги томонидан 2004 йил 20 январда 1299-сон билан рўйхатга олинган.

⁴ ЎзР. Адлия вазирлиги томонидан 2009 йил 24 апрелда 1946-сон билан рўйхатга олинган.

⁵ ЎзР. Адлия вазирлиги томонидан 2005 йил 27 июнда 1485-сон билан рўйхатга олинган.

⁶ ЎзР. Адлия вазирлиги томонидан 2009 йил 18 августда 1996-сон билан рўйхатга олинган.

2.1-жадвал

Корхоналарда модернизациялаш жараёнлари ва уларга капитал инвестициялар ҳисобини юритиш учун тавсия этилаётган счётлар тизимлари ⁷

Амалдаги 21-сон БҲМС бўйича		Тавсия	
Счёт т/р	Счётнинг номи	Счёт т/р	Счётнинг номи
0800	Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар	0800	Модернизациялаш жараёнлари ва уларга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар
0810	Тугалланмаган капитал қурилиш	0810	Капитал қурилиш, кенгайтириш, реконструкция қилиш ва уларга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар
		0811	Янги объектлар қуриш ва унга киритилган капитал инвестициялар
		0812	Мавжуд объектларни кенгайтириш ва унга киритилган капитал инвестициялар
		0813	Мавжуд объектларни реконструкция қилиш ва унга киритилган капитал инвестициялар
0820	Асосий воситаларни сотиб олиш	0820	Асосий воситаларни харид қилиш ва унга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар
		0821	Янги техника ва технологик линияларни харид қилиш ҳамда унга киритилган капитал инвестициялар
		0822	Юксак самарали асбоб-ускуналарни харид қилиш ва унга киритилган капитал инвестициялар
		0823	Қўчмас мулкни харид қилиш ва унга киритилган капитал инвестициялар
		0824	Бошқа асосий воситаларни харид қилиш ва унга киритилган капитал инвестициялар
		0825	Яхлит бизнесни харид қилиш ва унга киритилган капитал инвестициялар
0830	Номоддий активларни сотиб олиш	0830	Номоддий активларни модернизациялаш ва унга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар
		0831	Илмий тадқиқот ишлари (ишланмалари), тажриба конструкторлик ишланмалари ва уларга киритилган капитал инвестициялар
		0832	Фаолиятни лицензиялаш ва унга киритилган капитал инвестициялар
		0833	Яхлит бизнесни харид қилишда вужудга келган гудвилл ва унга киритилган капитал инвестициялар
0840	Асосий подани ташкил қилиш	0840	Биологик активларни модернизациялаш ва унга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар
0850	Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар	0850	Ерни ободонлаштириш ва унга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар
0860	Молиявий ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар	0860	Молиявий ижара шартномаси бўйича асосий воситаларни харид қилиш ва уларга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар
0890	Бошқа капитал қўйилмалар	0890	Бошқа модернизациялаш жараёнлари ва уларга киритилган капитал инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар

5-сон БҲМС «Асосий воситалар» ва 7-сон БҲМС «Номоддий активлар»га мувофиқ, ушбу турдаги активларни харид қилиш учун олинган қарзлар ва кредитлар бўйи-

ча фоиз харажатлари уларнинг бошланғич қийматига киритилмайди. Шунинг билан бирга, мазкур активларни қуриш ёки ишлаб чиқариш учун олинган кредитлар бўйича

⁷ Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

ҳисобланган фоизлар барпо этилган асосий воситалар ёки ишлаб чиқарилган номоддий активларнинг бошланғич қийматига киритилади. Республикамизнинг 24-сон БҲМС «Қарзлар бўйича харажатлар ҳисоби»га мувофиқ, асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича уларни харид қилиш, қуриш ёки ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ бўлган қарзлар бўйича фоиз харажатлари ушбу активнинг таннархига олиб бориш йўли орқали капитализация қилиниши лозим.

Бизнинг фикримизча, модернизациялаш мақсадларида олинган кредит ва қарзлар бўйича фоиз харажатлари, асосий воситалар ва номоддий активларнинг харид қилиниши, қурилиши ёки ишлаб чиқарилишидан қатъи назар, ушбу активнинг таннархига олиб бориш йўли орқали капитализация қилиниши мақсадга мувофиқ. Чунки бундай харажатлар, одатда, асосий воситалар ва номоддий активлардан фойдаланишга топширишгача бўлган даврларга тегишлидир. Ушбу активлар фойдаланишга топширилгандан кейинги даврларда улар бўйича тўланадиган фоиз харажатлари, аслида, корхоналар учун маълум маънодаги муддати узайтирилган харажатлар ҳисобланади. Модернизациялаш мақсадларида олинган қарзлар бўйича фоиз харажатлари, бизнингча, ушбу жараённинг натижаси бўлган активларга тегишлидир ва шу боис уларнинг шакллантирилган қийматида ўз аксини топиши лозим. Ушбу харажатлар корхоналарнинг кейинги даврлардаги молиявий фаолиятига ҳеч қандай дахлдор жойи йўқ, деб ҳисоблаймиз.

Бизнингча, республикамызда қабул қилинган «Қарзлар бўйича харажатлар ҳисоби» номли 24-сон БҲМС айрим такомиллаштиришга муҳтож жиҳатларга ҳам эга. Чунончи, ушбу стандартда қарзлар бўйича харажатларни капиталлаштириш тартиби аниқ белгиланган бўлса-да, бироқ ушбу харажатлар таркибида модернизациялаш мақсадларида хорижий валютада олинган кредит ва қарзлар бўйича курс фарқлари тебраниши эвазига юзага келадиган қўшимча харажатлар (зарарлар)ни капитализациялаш кўзда тутилмаган.

Бизнинг фикримизча, модернизациялаш

мақсадларида хорижий валютада олинган кредит ва қарзлар бўйича курс фарқларининг тебраниши эвазига юзага келадиган харажатлар (зарарлар)ни ҳам капиталлаштириш тартиби ушбу стандартга киритилиши лозим. Чунки модернизациялаш мақсадларида олинган кредит ва қарзлар бўйича курс фарқлари тебраниши эвазига юзага келадиган харажатлар (зарарлар)нинг корхоналар асосий фаолиятига ҳеч қандай дахли йўқ. Уларнинг молиявий фаолиятга доир харажатларга олиб борилиши корхоналарда ушбу харажатларнинг сунъий ошиши, мос равишда якуний молиявий натижалардан олинадиган фойданинг асосиз камайиб кетишига олиб келади.

Таъкидлаш жоизки, амалдаги 21-сон БҲМСда корхоналарда модернизациялашни амалга ошириш учун жалб этиладиган ташқи ва ички кредитлар ҳамда қарзлар бўйича фоиз тўловлари, шунингдек, курс фарқларининг тебраниши эвазига вужудга келадиган қўшимча харажатлар (зарарлар)ни янги объектлар харид қилиш, қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш ва реконструкция қилиш жараёнлари тугагунга қадар қандай счётларда йиғиб бориш тартиби ўз аксини топмаган. Шунингдек, янги объектлар харид қилиш, қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш ва реконструкция қилиш жараёнлари босқичма-босқич амалга оширилганда жамлаб борилган қарзлар бўйича фоиз тўловлари ва курс фарқлари тебраниши эвазига юзага келадиган қўшимча харажатлар (зарарлар)ни қандай мезонлар асосида тақсимлаш ва капиталлаштиришнинг аниқ тартиблари ҳам белгиланмаган.

Мазкур муҳим масалаларни ҳал этиш мақсадида, бизнингча, 21-сон БҲМСга қуйидаги счётларни киритиш ҳамда ушбу счётларда фоиз тўловлари ҳамда курс фарқлари тебраниши эвазига юзага келган қўшимча харажатлар (зарарлар) вужудга келиши ва ҳисобдан чиқарилишини акс эттириш тартибларини белгилаш лозим:

*0991-«Модернизациялаш учун миллий валютада олинган узоқ муддатли кредит ва қарзлар бўйича кечиктирилган фоиз тўловлари»;

*0992-«Модернизациялаш учун хорижий валютада олинган узоқ муддатли кредит ва қарзлар бўйича кечиктирилган курс фарқларидан кўрилган зарарлар»;

*3291-«Модернизациялаш учун миллий валютада олинган узоқ муддатли кредит ва қарзлар бўйича кечиктирилган фоиз тўловларининг жорий қисми»;

*3292-«Модернизациялаш учун хорижий валютада олинган узоқ муддатли кредит ва қарзлар бўйича кечиктирилган курс фарқларидан кўрилган зарарларнинг жорий қисми»;

*3191-«Модернизациялаш учун миллий валютада олинган қисқа муддатли кредит ва қарзлар бўйича фоиз тўловлари»;

*3192-«Модернизациялаш учун хорижий валютада олинган қисқа муддатли кредит ва қарзлар бўйича курс фарқларидан кўрилган зарарлар».

Тавсия этилаётган счётларнинг дебетида мос равишда олинган кредит ва қарзлар бўйича фоиз тўловлари ва курс фарқларининг узоқ ва қисқа муддатлигига қараб ҳисобланган фоиз тўловлари ва курс фарқларидан кўрилган зарарлар, кредитида эса ушбу фоиз тўловлари ва курс фарқларидан зарарларнинг капиталлаштирилган қисми акс эттирилиши лозим.

Бизнингча, янги объектлар қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш ва реконструкция қилиш жараёнлари босқичма-босқич амалга оширилганда жамлаб борилган қарзлар бўйича фоиз тўловлари ва курс фарқларидан кўриладиган зарарларни модернизациялаш ишларининг тугалланиш фойзига мутаносиб капиталлаштириш тартибини ўрнатиш мақсадга мувофиқ.

Корхоналарни модернизациялаш жараёнлари ҳисобини такомиллаштиришга муҳтож жиҳатлардан яна бири бу, бизнингча, ушбу муҳим жараёнларга доир бошланғич ҳужжатларнинг замон талабларига жавоб берадиган тизимини яратишдир. Ушбу масаланинг долзарблиги шундаки, модернизациялашнинг муҳим йўналишлари бўлган энг замонавий асбоб-ускуналар, техника ва технологик линияларни харид қилиш, ўрнатиш, ишга тушириш, шунингдек,

янги объектлар қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш ва реконструкция қилиш уларни пудрат ва хўжалик усулларидан бири бўйича амалга оширилишига қараб, турлича ном ва мазмундаги ҳужжатлар билан расмийлаштирилади. Чунончи, биргина пудрат ва хўжалик усулларида янги объектлар қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш ва реконструкция қилишда қуйидаги ҳужжатлар тузилади:

1. Янги қурилиш объектини ишга тушириш тўғрисида далолатнома.

2. Янги қурилиш объектини топшириш-қабул қилиш далолатномаси.

3. Объектни кенгайтириш тўғрисида далолатнома.

4. Объектни реконструкция қилиш тўғрисида далолатнома.

5. Счёт-фактура – қабул қилиш-топшириш далолатномаси.

Мазкур ҳужжатларни шакл ва мазмунан ўрганиш ҳам бизга айрим хулосаларга келиш имконини берди. Чунончи, мустақиллигимизга 30 йил бўлаётганлигига қарамасдан, республикамизда янги объектлар қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш ва реконструкция қилиш ишларини расмийлаштиришда собиқ Иттифоқ даврида тасдиқланган бошланғич ҳужжатлардан фойдаланиб келинмоқда. Ушбу ҳужжатларнинг давлат тилидаги махсус шакллари, уларга катта заруратлар бўлишига қарамасдан, шу пайтгача тасдиқланмасдан қолмоқда.

Шунингдек, амалиётда қўлланилаётган «Янги қурилиш объектини ишга тушириш тўғрисида далолатнома», «Янги қурилиш объектини топшириш-қабул қилиш далолатномаси», «Объектни кенгайтириш тўғрисида далолатнома», «Объектни реконструкция қилиш тўғрисида далолатнома» каби ҳужжатларнинг шакл ва мазмунига қўйилган талаблар республикамизда амалда бўлган «Бухгалтерия ҳисобида ҳужжатлар ва ҳужжатларнинг шакл ва мазмунига қўйилган талаблар республикамизда амалда бўлган «Бухгалтерия ҳисобида ҳужжатлар ва ҳужжатлар айланиши тўғрисидаги низом»да⁸, шунингдек, Қурилиш вазирлиги томонидан тасдиқланган замонавий қурилиш нормалари ва ҳужжатларида махсус белгиланмаган. Бундан ташқари, қурилиш ва қурилиш-

монтаж ишларининг пудрат усулида бажарилишида пудратчилар томонидан тузилаётган ва буюртмачиларга тақдим этилаётган «Счёт-фактура қабул қилиш-топшириш даволатномаси», асосан, ҳисоб-китобни амалга оширишга асос бўлувчи ҳужжат ролини ўйнамоқда, унда бажарилган қурилиш ва қурилиш монтаж, таъмирлаш, ободонлаштириш ишларининг тегишли тавсифлари етар-

лича очиб берилмасдан қолмоқда.

Республикада юқоридагиларнинг барчаси – корхоналарда кенг қўламда амалга оширилаётган янги объектлар қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш ва реконструкция қилиш ишларини расмийлаштиришга доир бошланғич ҳужжатлар тизими яратилишини объектив зарурат қилиб қўймоқда.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 26-fevraldagi «2016–2020-yillarda xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturi to‘g‘risida»gi 55-sonli qarori [Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated February 26, 2016, no 55 “On the Program of development of the services sector for 2016–2020”].
2. “Buxgalteriya hisobida hujjatlar va hujjatlar aylanishi to‘g‘risida”gi nizam. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 14.01.2004. 1297-son bilan ro‘yxatga olingan, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 23.12.2003. 131-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan [“Regulations on documents and document flow in accounting”. Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan 14.01.2004. Registered by the Minister of Finance of the Republic of Uzbekistan dated 23.12.2003, no. 1297. Approved by Order no. 131].
3. Raz‘yasneniya mejdunarodnix standartov finansovoy otchetnosti. KMSFO [International Accounting Standards Board-Almati, 2001. Clarifications of International Financial Reporting Standards. IFRS. International Accounting Standards Board-Almaty, 2001].
4. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti [International Financial Reporting Standards]. Available at: <http://www.ifrs.org.ua/mezhdunarodny-e-standarty-finansovoj-otchyotnosti/>.
5. 1-son BHMS «Hisob siyosati va moliyaviy hisobot». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 14-avgustda ro‘yxatga olingan, № 474 [IFRS 1 Accounting Policies and Financial Reporting. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on August 14, 1998, no. 474.
6. 2-son BHMS «Asosiy xo‘jalik faoliyatidan olingan daromadlar». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 26-avgustda ro‘yxatga olingan, № 483 [IFRS 2 “Income from operating activities”]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on August 26, 1998, no. 483.
7. 3-son BHMS «Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 26-avgustda ro‘yxatga olingan, № 484 [IFRS 2 “Income from operating activities”]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on August 26, 1998, no. 483.
8. 5-son BHMS «Asosiy vositalar». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 2004-yil 20-yanvarda ro‘yxatga olingan, № 1299 [BHMS No. 5 “Fixed assets”]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on January 20, 2004, no. 1299.
9. 6-son BHMS «Ijara hisobi». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 2009-yil 24-aprelda ro‘yxatga olingan, № 1946 [BHMS «Rental account»]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on April 24, 2009, no. 1946.
10. 7-son BHMS «Nomoddiy aktivlar». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 2005-yil 27-iyunda ro‘yxatga olingan, № 1485 [IFRS 7 Intangible Assets]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on June 27, 2005, no.1485.

11. 9-son BHMS «Pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 4-noyabrda ro‘yxatga olingan, № 519 [IFRS 9 Cash Flow Statement]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on November 4, 1998, no. 519.

12. 10-son BHMS «Davlat subsidiyalarini hisobga olish va davlat yordamining yoritilishi». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 3-dekabrda ro‘yxatga olingan, № 562 [IFRS 10 “Accounting for State Subsidies and Coverage of State Aid”]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on December 3, 1998, no. 562.

13. 12-son BHMS «Moliyaviy investitsiyalarning hisobi». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 1999-yil 16-yanvarda ro‘yxatga olingan № 596 [IFRS 12 Accounting for Financial Investments]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on January 16, 1999, no. 596.

14. 21-son BHMS «Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy-xo‘jalik faoliyati buxgalteriya hisobi schyotlar rejasi va uni qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnomasi». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 2002-yil 23-oktabrda ro‘yxatga olingan, № 1181 [IFRS No. 21 “Guidelines for the chart of accounts of financial and economic activities of business entities and its application”]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on October 23, 2002, no. 1181.

15. 24-son BHMS «Qarzlar bo‘yicha xarajatlar hisobi». O‘zR Adliya vazirligi tomonidan 2009-yil 18-avgustda ro‘yxatga olingan, № 1996 [IFRS 24 “Accounting for Debt Expenses”]. Registered by Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on August 18, 2009, no. 1996.

16. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak [Critical analysis, Strict discipline and personal responsibility should be the daily rule of every leader]. Tashkent, Uzbekistan Publ. House, 2016, 56 p.

17. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz [We will resolutely continue our path of national development and raise it to a new level]. Uzstat website materials. Tashkent, Uzbekistan Publ. House, 2017, 592 p.

18. Available at: <https://uz.sputniknews.ru/20210529/chislo-gospredpriyatiy-v-uzbekistane-sokratyat-na-75-k-2025-godu/>.

19. Available at: <https://uz.sputniknews.ru/20210529/chislo-gospredpriyatiy-v-uzbekistane-sokratyat-na-75-k-2025-godu-18977013.html/>.

Такризчи: Очилов О. И., PhD, «Иқтисодий таҳлил ва аудит» кафедраси доценти в.б., Тошкент молия институти.